

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МІЖНАРОДНА
КАДРОВА АКАДЕМІЯ

**ПРАВОСЛАВНІ
ДУХОВНІ ЦІННОСТІ В КОНТЕКСТІ
ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО СВІТУ**

Матеріали II Міжнародної наукової конференції
Київ, 26 березня 2004 р.

**ORTHODOX
CULTURAL WEALTH IN THE CONTEXT
OF ORGANIZATION MODERN WORLD**

Materials of the II International scientific-practical conference
Kyiv, March 26, 2004

Київ 2005

- Православні духовні цінності в контексті формування сучасного світу:**
П68 Матер. II Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 26 берез. 2004 р. — К. : МАУП, 2005. — 348 с.
ISBN 966-608-402-3

У пропонованому збірнику подано доповіді учасників Міжнародної науково-практичної конференції — відомих учених, богословів, громадських діячів.

На форумі розглядалися питання про роль християнства, зокрема православ'я, у формуванні моральних цінностей суспільства, розвиток сучасної світської педагогічної думки в Україні під впливом християнської релігії, про збереження і відродження пам'яток духовної культури тощо. Наголошувалося, що силою, здатною здійснити духовне відродження суспільства, має стати релігія як одна з основних цінностей української національної ментальності.

ББК 86.37я43

ЗМІСТ

Заява

учасників II Міжнародної
науково-практичної конференції:
“Православні духовні цінності
в контексті формування
сучасного світу” 9

Г. В. Щокін

Вступне слово 11

Б. І. Олійник

Вступне слово 13

В. Джуричанин

Приветственное слово 15

Г. В. Щокін

Очікуючи на Спасителя:
нарис порівняльної есхатології 17

Г. В. Щокін

Коли прийде
Христос-спаситель 25

Архімандрит Іларій (Е. С. Шишковський)

Особистісний вимір
засвоєння духовних
цінностей православ'я:
свобода та авторитет 33

П. Фуртунэ

Глобализация современной жизни
и православие 37

Радэ Филипович

Косово — духовная столица Сербов.....41

Игумен Гавриил

О религиозной нравственности
и некоторых аспектах
христианской педагогики 44

М. П. Забуга

Роль Православ'я у формуванні
моральних цінностей
в сучасній Україні 48

Н. Н. Сенченко

Православные духовные ценности
и либерализм 55

О. Н. Саган

Формування соціальної доктрини
православ'я (період до 2000 р.) 66

Ієромонах Аристарх (М. Г. Лебедєв)

Роль християнських цінностей
у відродженні нації і становленні
духовної самосвідомості людини.....74

Протоієрей Василій Заєв

Духовные ценности
православного поста.....78

Ієрей Дионисий (Д. С. Мартышин)

Значение религии
в современном обществе 84

Н. А. Шип

Інтелектуальний потенціал
Київської духовної академії
(1819–1869 рр.) 88

Г. В. ЩОКІН, президент Міжрегіональної Академії управління персоналом, Міжнародної Кадрової Академії, заслужений працівник освіти України

ОЧІКУЮЧИ НА СПАСИТЕЛЯ: НАРИС ПОРІВНЯЛЬНОЇ ЕСХАТОЛОГІЇ

Православні духовні цінності в контексті формування сучасного світу, 2004

Коли, де, за яких обставин і яким чином виникла на Землі **релігія** — сучасній науці достеменно невідомо. Чимало релігієзнавців доходять висновку, що людство ніколи не мало “безрелігійного” періоду свого існування, — віра, релігія завжди були обов’язковою частиною життя людських спільнот [3; 10; 14–19 та ін.]. Вивчення архаїчних релігійно-міфологічних уявлень переконує дедалі більшу кількість дослідників у тому, що *монотеїзм* не є “винаходом” якогось етносу і тим більше не є результатом еволюції, а стосується найбільш ранньої історичної стадії [18, с. 73]. Сьогодні суперечка точиться в основному довкола часу появи перших людей, від яких, власне, і бере свій початок людська історія і нерозривно пов’язана з нею історія релігії. Тому доісторичний період розвитку релігії сучасні дослідники датують величезним часовим відрізком: від 2–3 млн років тому до IV–III тис. до н. е., коли виникли перші відомі історії цивілізації [18; 22] і коли, згідно з багатьма релігійними традиціями, відбулася надзвичайно важлива для всього нинішнього людства епохальна подія — так зване *створення світу*.

Початок

“Творення”, тобто початок певного процесу чи періоду (циклу), передбачає

природним чином і його завершення, “кінець”, відомий багатьом релігіям світу. Наприклад, згідно з *давньоіндійськими* уявленнями, початок нинішнього періоду (так званої Каліюги) датується 3102 р. до н. е. [15, II, с. 676]. Давні *майя* Мезоамерики вели свою хронологію від 3113 р. до н. е. Згідно з *йудаїстичною* традицією “створення світу” відбулося в 3761 р. до н. е. Цим же ж IV тис. до н. е. створення свого світу (тобто Японських островів) датували і давні *японці* [19, II, с. 502]. Дещо осібно стоять стародавній *візантійський* календар (ним послуговувалися і в Україні-Русі з X ст. до початку XVIII ст.), що датував “створення світу” 5508 р. до н. е., та *давньокитайський календар*, що починає відлік від 2637 р. до н. е. [9, с. 410–411]. При цьому “акт творення” часто тлумачили саме як початок певного періоду, оскільки нашим далеким пращурам були відомі й інші, набагато триваліші цикли світобудови. Наприклад, мезоамериканський календар враховував певну “початкову дату” — 5041738 р. до н. е. [9, с. 243], а стародавні індуси оперували зовсім астрономічними числами, вважаючи, що існування нашого Всесвіту триває уже більш як “50 років Брахми”, або 15553188000000 “людських” років [15, с. 676]!

Ці гігантські цикли, відомі стародавнім релігійно-міфологічним системам, далі поділялися на менші періоди,

а ті містили ще менш тривалі. Такими періодами, очевидно, є так звані *зодіакальні епохи*, що тривають по 2160 років, а повне “зодіакальне коло”, що містить 12 таких епох (за кількістю знаків зодіаку), становило відповідно 25920 років. Свій зодіак мали мезоамериканські індіанці, давні китайці, ранні мешканці Месопотамії та інші відомі стародавні народи. При цьому вважалося, що 12 (чи 13)-членний зодіак поділявся на *чотири періоди* (по три зодіакальні епохи в кожному), а ці періоди зазнавали домінуючого впливу того чи іншого божества. Нинішній такий період почався, судячи з “дати створення світу” різних вірувань, з *епохи Тельця* (IV тис. до н. е.) і має завершитися приходом епохи Водолія (це відбудеться, як повідомляють сучасні астрономи, близько 2400 р. [2, с. 257], тобто ближче до середини нинішнього тисячоліття.

Есхатологічні мотиви різних релігій

Період, що передував “нинішньому”, за різними релігійно-міфологічними уявленнями, був під владою *злого начала*, уособленого різними персонажами, і представлений у християнській традиції образами “стародавнього змія”, “дракона”, а також диявола і сатани, що його називають у новозавітних текстах “князем світу цього” і навіть “*богом цього віку*” (Єф. 2,2; 2 Кор. 4,4). Нинішній період засвідчує перші прояви благого божества, що долає зле начало, і прийдешню перемогу над персонажем, що його уособлює: у давньоєгипетській релігії це боротьба *Гора* (символ — сонячний диск із розпростертими крилами) з богом злого начала *Сетом*, у давньогрецькій — солярного *Аполлона* з “господарем пекла” *Гадесом* (Аїдом), у давньоіндійській — *Кришні* (Кристни) з “богом-руйнівником Всесвіту” *Шивою*. У християнстві це, як відомо,

переможна боротьба Бога-Отця і Христа із сатаною й *антихристом*. Ці й інші есхатологічні (від давньогрецьк. “останній”) перекази про майбутній кінець світу містять пророцтва про грядущий “кінець часів”, їх знають практично всі народи Землі, наприклад [15, II, с. 671]:

- *есхатологічні легенди мезоамериканських індіанців* про циклічні епохи чотирьох “сонць”, загибель кожного означала кінець світу, а поява “нового сонця” — початок наступної епохи;

- *індуїстські уявлення* про космічні цикли загибелі і відродження світу, згідно з якими “дні Брахми” (а є ще його “роки” і ціле “століття”) поділяються на чотири періоди, протягом яких поступово занепадають чесноти. Усе завершується загибеллю світу у вогні з дна океану. Із цими есхатологічними мотивами пов’язані і давньоіндійські уявлення про прийдешнього суддю і рятівника людства;

- *германо-скандинавські міфи* (“Пророцтва вйольви”): на землі в останньому столітті “бур і мечів” загине весь світ після битви богів і хтонічних чудовиськ. Численні паралелі до цих міфів віднаходять у кельтській (ірландській), іранській, іберійсько-кавказькій та інших релігійно-міфологічних системах;

- *антична концепція* зміни чотирьох віків — золотого, срібного, мідного і залізного, а також *давньоєгипетські уявлення* про “царства” богів різних стихій (вогню, повітря, землі, води і знову вогню), які послідовно змінюють один одного.

Люди останніх часів

Згідно із давньоіндійськими уявленнями, природа людей від “золотого віку” (Критаюги) до “залізного” (Каліюги) поступово погіршується, поки остаточно не переможе порок, припиняться релігійні обряди, змішаються

варни (різні соціальні верстви), а правити в останні часи будуть *жорстокі чужоземці* до самого “кінця світу”, поки не прийде спаситель [15, II, с. 671]. Ці роки, за свідченням священних переказів, будуть наповнені різними *катаклізмами*, внаслідок яких зникне багато міст і цілих країн.

“Знай же ти це, що останніми днями настануть тяжкі часи. Будуть-бо люди тоді самолюбні, грошолобні, зарозумілі, горді, богозневажники, батькам неслухняні, невдячні, непобожні, нелюбобні, запеклі, осудливі, нестримливі, жорстокі, ненависники добра, зрадники, нахабні, бундючні, що більше люблять розкоші, аніж люблять Бога... До них-бо належать і ті, хто пролазить до хат та зводить жінок, гріхами обтяжених, ведених усякими пожадливістями, що вони завжди вчать, та ніколи не можуть прийти до пізнання правди... Та й усі, хто хоче жити побожно у Христі Ісусі, будуть переслідувані. А люди лихі та дурисвіти матимуть успіх у злому, зводячи й зведені бувши”. Так сказано в Другому посланні до Тимофія Св. ап. Павла (2 Тим. 3, 1–13).

А от як характеризуються люди “останніх часів”, “люди Каліюги” в пуранах (букв., “давній”) — священних книгах індуїзму: “Будуть... монархи, що царюють на Землі (*тобто сучасні президенти*. — Г. Ш.), царями грубого духу, вдачі жорстокої і віддані неправді і злу. Вони будуть умертвляти жінок і дітей; вони забиратимуть майно своїх підлеглих; влада їхня буде обмеженою... життя коротке, бажання ненаситні... Люди різних країн, змішуючись з ними, наслідуватимуть їхній приклад... поки увесь світ не буде розбещений... Лише майно даватиме становище; багатство буде єдиним джерелом шанування і відданості; пристрасть буде єдиним зв'язком між статтями; неправда буде єдиним засобом

успіху у суді; жінки будуть тільки предметом статевого задоволення... Зовнішній вигляд буде єдиною відмінністю різних рівнів життя; нечесність буде загальним способом існування; слабкість — приводом до залежності; погроза і зарозумілість замінить знання... найсильніший пануватиме... Під час Каліюги занепад буде неухильним, доки людська раса не наблизиться до свого знищення. Коли... кінець Каліюги буде зовсім близько, частина тієї Божественної Сутності, яка існує завдяки власній духовній природі, зійде на Землю... Вона відновить праведність на Землі і розумних, хто житиме наприкінці Каліюги, прокинеться і стане також прозорим як кришталь... Змінені люди... стануть насінням людських істот і започаткують расу, яка дотримуватиметься законів Віку Криту” (“віку чистоти”, “золотого віку”, що має замінити “залізний вік”, Каліюгу).

Очікуючи на месію

Як зазначають автори енциклопедичної праці “Міфи народів світу”, архаїчні уявлення про цикли світобудови все більше трансформувалися в напружене очікування *всесвітньої катастрофи*, що наближається. Вона має порятувати від лих цього світу, який потрапив у тенета духів злого начала. Особливої завершеності цей процес досяг у *давньоіранській* релігійно-міфологічній системі, котра, відповідно до сучасних наукових уявлень, вплинула на розвиток аналогічних сюжетів *іудаїстичної* і згодом мусульманської релігії. При цьому *християнська апокаліптика* (букв, “одкровення”), успадкувавши деякі месіанські ідеї іудаїзму (запозичені, очевидно, від іранського зороастризму), пододала іудаїстичну національну обмеженість, проголосивши спасіння всім, хто увірував в Ісуса Христа [15, II, с. 671].

Месія в перекладі з арамейської і давньоєврейської означає буквально “помазаник”, що відповідає грецькому Христос [15, II, с. 149]. “Помазаник Божий” приходить як суддя і спаситель людства наприкінці часів. Наприклад, в іранських релігійно-міфологічних уявленнях таким есхатологічним спасителем є **Саош’янт** (від дієслова “спасати”). Наприкінці віків він вершнє Страшний суд, винищить носіїв зла, воскресить праведників і заради їхнього безсмертя закінчить світову історію останньою спокутною жертвою бика (нагадаємо, що “нинішня епоха” почалася в IV тис. до н. е., тобто із зодіакального сузір’я Тельця, або Бика). Мається на увазі, що саме образ іранського Саош’янта вплинув на іудейські й гностичні (також пов’язані зі становленням іудаїзму) есхатологічні уявлення [15, II, с. 408–409].

В *іудаїзмі*, однак, образ есхатологічного спасителя всього людства трансформується в основному в образ *ідеального царя* останніх часів єврейського народу, а слово “месія” має в “Мойсеєвому П’ятикнижжі” “хоча і сакральний, але суто побутовий зміст і стосується царів Ізраїлю та Юдеї (напр., 1 Цар. 12, 3, 5; 16, 6; 2 Цар. 19, 21; 2 Пар. 6, 42; Пс. 17, 51; 19, 7 та ін.) або первосвящеників (напр., Лев. 4, 3) або навіть язичницького царя Кира II” [15, II, с. 140]. В іудаїзмі існує традиція *войовничого образу* “месії”, який перемагає ворогів єврейського народу і завойовує для нього все людство. При цьому в *Талмуді* (зібрання післябіблійних догматичних тверджень іудаїзму, що склалися в IV ст. до н. е. — V ст. н. е.) виникає навіть версія про *двох “месій”*: спочатку очікують появи “месії”, що відродить Юдейське царство, Єрусалимський храм і храмові богослужіння, але він приречений загинути в битві; а потім прийде інший

“месія”, що здобуде остаточну перемогу над ворожими силами і воскресить свого попередника (його тіло лежати-ме без поховання на вулицях Єрусалима) [15, II, с. 141–142].

Месії іудаїзму

Оскільки месії іудаїзму безпосередньо пов’язані з *давньою історією євреїв*, необхідно коротко нагадати її основні етапи. За переказами, засновником давньої держави євреїв у Палестині (так званого *Ізраїльсько-Юдейського царства*) вважають царя Саула (XI ст. до н. е.), після якого було тільки два “спільних” для всіх євреїв царі — *Давид* і *Соломон* (правив у 965–928 рр. до н. е.). Після Соломона Ізраїльсько-Юдейське царство, через провину самих євреїв, поділилося на два. **Ізраїльське царство** об’єднало, за переказом, 10 із 12 ізраїльсько-юдейських племен і розташовувалося в Північній Палестині в 928–722 рр. до н. е. зі столицею Сихем (після 876 р. до н. е. — *Самарія*, сучасний Наблус), доки не було завойоване асирійським царем *Саргоном II* [4, с. 439, 1125]. При цьому асирійці (один із семітських, тобто споріднених з євреями, народів) вивезли з Ізраїлю всі його “десять родів” і переселили їх у завойований раніше Елам (стародавня держава в південно-західній частині Іранського нагір’я в III тис. — серед. VI ст. до н. е. зі столицею Сузи — сучасний Шуш). Тут сліди “десяти ізраїльських родів” (тобто абсолютної більшості давньоєврейського населення) назавжди втрачаються, очевидно, внаслідок асиміляції. На місце ізраїльтян асирійці переселяють населення давнього Еламу [13, с. 308]. Воно складається, на думку сучасних лінгвістів, із представників дравидських, іберійсько-кавказьких та індоєвропейських народів. Згодом відомими історичними областями на території колишнього Ізраїльського царст-

ва стали *Самарія* і *Галілея*, з останньої походив і Спаситель людства Ісус Христос. Через те, очевидно, у єврейському Талмуді і сказано, що **Він не єврей** [8, с. 104], оскільки Північна Палестина внаслідок масових переселень, була в основному заселена не-семітськими народами.

Юдейське царство, де залишився “рід Іуди” і частина “роду Веніаміна”, названого в Старому Завіті “хижим вомком” (Бут. 49, 27), існувало в Південній Палестині з 928 до 586 р. до н. е. зі столицею в *Єрусалімі*, доки не було завойоване вавилонським царем *Навуходоносором II* (також семітського походження), котрий зруйнував і побудований Соломоном *храм Єгови* (останній при цьому, за переказом, стверджував, що він “благоволих перемогати у мгли”: 1 Цар. 8, 12). З 63 р. до н. е. Юдея перебувала під римським протекторатом, а в 6–395 рр. н. е. була римською провінцією [4, с. 469]. Саме за допомогою римських військ трон Юдеї захопив **Ірод Великий** (близько 73–4 рр. до н. е.), що відбудував зруйнований вавилонянами Єрусалимський храм (останній, щоправда, незабаром, у 70 р. до н. е., знову зруйнували римляни). Ірод залишився в пам’яті нащадків як мстивий і властолюбний “*цар юдейський*”, котрий безжально знищував усіх, у кому вбачав суперників. У християнських переказах з ним пов’язане відоме “*знищення немовлят*” через звістку про народження Ісуса Христа (звідси загальне значення імені Ірод — **лиходій**) [4, с. 461].

Хоча Ірод відомий усьому світу як жорстокий лиходій, він відновив храм Єгови, який збудував **Соломон** майже тисячу років перед народженням Ірода. В іудаїстичних легендах Соломон пов’язаний із демонічною істотою *Ас-модеєм* (одна з “іпостасей” сатани), який допомагає Соломонові будувати

храм і навіть періодично заміщає його на ізраїльсько-юдейському троні [15, I, с. 114–115]. Долі “першого” і “другого” храму Єгови схожі: обидва були зруйновані того самого дня, 9 липня [7, с. 299]. Можливо, з образами цих царів — будівників Єрусалимського храму пов’язані й образи **двох іудейських “месій”**, що придуть у “кінці часів” для відновлення храму (вже *третього*), а також як “відновлювачі” єврейського народу, “усмирители” його ворогів, “об’єднувачі” Юдейського та Ізраїльського царств (Іс. 11, 11–16) або, в “універсалістській” перспективі Ісайї, “вожді всього людства”, що підкорять його завоюваннями [15, II, с. 142].

За талмудськими переказами, спочатку очікується, як зазначалося, прихід “*месії, сина Йосифа*”, що відродить Юдейське царство і храм. Ці дії у єврейській історії пов’язані з іменем **Ірода Великого**, серед найближчих родичів якого був і Йосиф, правитель його палацу, а батьком Ірода був Антипатр, що буквально означає “*ворог батька*” (!). Саме Ірод став, після тривалої перерви, “*царем юдейським*”, а відновлений ним храм “за красою й оздобленням... не поступався навіть давньому Соломоновому храму” [7, с. 268, 271]. Після цього очікується поява “*месії, сина Давида*”, який здобуде перемогу над ворожими силами, воскресить свого попередника [15, II, с. 142] і, очевидно, має відновити єдине Ізраїльсько-Юдейське царство, тобто стати вже замість “царя юдейського” — “*царем ізраїльським*”. Останнім таким царем був, як відомо, **Соломон** (син Давида), з іменем якого пов’язаний в іудаїстичних легендах бісівський Ас-модей, а також (що особливо цікаво) відоме з новозавітного Апокаліпсису страшне число — 666 (1 Цар. 10, 18–20; Апок. 13, 18). Однак це число, “*число звіра*”, однозначно пов’язане в християнстві з *антихристом*, тобто ворогом

людства, у Талмуді, за свідченням сучасних авторів, “не має на увазі нічого злого, а означає МЕСІЯ” і “в каббалі, таємній містичній традиції іудеїв, його вважають найдосконалішим числом, пов’язаним із шістьма днями творення і шістьма літерами іудейського імені бога” [12, с. 194].

Певно, не випадково в історії єврейського народу неодноразово з’являлись діячі з претензією на месіанство. Наприклад, одним із найвідоміших таких “месій” був *Саббатай Цеві*, який народився 9 липня (день, коли двічі був зруйнований храм Єгови) 1626 р. і проголосив себе “царем і месією” євреїв у 1666 р. (єдиний у кожному тисячолітті рік, коли три шістки розташовуються поруч), тобто в 40-річному віці (як натяк на 40-літнє блукання євреїв пустелею, яких водив Мойсей). Однак кінець його був водночас і сумний, і комічний: заарештований турецькою владою в Стамбулі (Константинополі) і побоюючись за своє життя, Саббатай разом із дружиною й учнями зрікся іудейства і прийняв іслам. За це він був призначений, як повідомляє єврейський історик С. Дубнов, “брамником у султанському палаці в Андріанополі й дістав ім’я Магомет-Ефенді”. Послідовники лжемесії в іудаїзмі, які залишилися після цих подій, так звані саббатіанці, “вчили, що є два Боги: Творець Всесвіту і Бог Ізраїлю; останній і зійшов на землю в образі Саббатая Цеві” [7, с. 490–491]*. А от Ізраїль, як відомо, дослівно означає “Богоборець” [21, І, с. 190].

Месії ісламу

Образ “месії” (або “прихованого імама”) є й у строго монотеїстичному ісламі, де відомий **Махді** — “ведена (Аллахом) людина, оновлювач віри напередодні Страшного суду” [15, II, с. 126]. Мусульманська традиція стверджу-

вала, що Махді, який походить від нащадків Мухаммада, з’явиться за кілька років до *Страшного суду*, коли вся земля буде наповнена злом і невір’ям. Він уб’є *Даджжала* (мусульманська паралель християнського *антихриста*, підступного спокусника людей) і встановить на землі царство справедливості, примусово поверне людей на шлях Аллаха, а його нетривале царювання (від 3 до 9 років) буде періодом добробуту (за християнськими уявленнями, *царство антихриста* триватиме 42 місяці, тобто 3,5 року). Після царювання Махді, одночасно з яким на землю повернеться **Іса** (у мусульман ім’я *Ісуса Христа*), почнеться воскресіння мертвих і Страшний суд. При цьому концепція Махді, що є другорядною у *сунітському ісламі*, — одна з догматичних основ іншої гілки мусульман — *шиїтів*. Останні вважають, що Махді спроможний власними силами знищити зло і спрямувати людство на шлях істини. Очевидно, що на формування цих мусульманських уявлень про Махді вплинули передусім месіанські та есхатологічні мотиви *іудаїзму* [15, II, с. 126].

В інших мусульманських версіях кінця часів Даджжала — антихриста знищує Іса — Ісус, що, очевидно, є однією з ремінісценцій *християнського учення*. Даджжал, пов’язаний з *Іблісом* — *дияволом*, з’явиться наприкінці цього світу на чолі величезного війська й установить на землі (крім Мекки і Медини) своє царювання, яке триватиме 40 днів (або 40 років). Іса (у деяких варіантах Махді) уб’є Даджжала — антихриста в нинішній Палестині (де нині розташована держава Ізраїль)

*Так вважають, що, правда, не тільки саббатіанці, а й чимало дослідників Тори (“П’ятикнижжя Мойсея”), або Старого Завіту, в якому розрізняють “єлоговістичні” й “єговістичні” тексти, що походять від різних імен старозавітного Бога — Елохіма та Єгови (21, І, 16).

[15, I, с. 346]. Іса в Корані названий “Месією”, “Словом Аллаха”, “Духом від Аллаха”, “висловом істини”, а в пізнішому мусульманському переказі сказано про майбутнє повернення Іси — Ісуса на землю (до того він, після свого вознесіння, перебуває на небесах). Він установить царство справедливості. Коран вважає Ісу месією і посланцем, оголошуючи при цьому неправдивими уявлення іудеїв, які вважали богом Узайра*, адже “єдиним богом є Аллах” [15, I, с. 565–566].

Ім'я *Аллах* похідне від Ела, від якого походить також ім'я першого старозавітного Бога — **Елохім** (Єгова з'являється у старозавітних текстах значно пізніше). Ця відмінність особливо помітна в благословенні Ноя своїм сином *Симу* (родоначальнику *семітських* народів) і Яфету (прабатькові *індоевропейців*), де сказано: “благословенний (Єгова) Симів; нехай розпросторить Бог (Елохім) Яфета, і нехай пробуває в наметах він Симових” (1 М. 9, 26–27). Тут, на думку православних коментаторів Біблії, “Єгова вперше називається власним Богом Сима”, і він, таким чином, є переважно “Богом завіту” (“Старого”, за уявленнями християн), а названий з благословення Яфета Елохім — це “універсальний Владика і Творець світу” [21, I, с. 65–66]. Вартий уваги у зв'язку з цим і старозавітний сюжет про благословення Авраама — прабатька євреїв — первосвящеником Бога Вишнього (Усевишнього) Мелхиседеком (тобто “Царем правди”). **Бог Усевишній** (або *Ел-Еліон*, від якого

*Ім'я Узайр походить, очевидно, від імені давньоарабської богини Узза, що означає “всемогутня”. Саме під таким іменем старозавітний бог об'являвся Авраамові, Ісакові та Якову — Ізраїлю: “Бог всемогутній” (єврейською Ель-Шададай, або Шадад, — від імені східносемітського бога бурі Адада, якого називали “диким биком гніву” (15, I, с. 39). Про це свідчать також старозавітні тексти: “І з'являвся Я Авраамові, Ісакові та Яковові Богом Всемогутнім, але Йменням Своїм “Господь” (Яхве) Я не дався їм пізнати” (2 М. 6, 3).

і походять імена “Аллах” і “Елохім”) — “це ім'я істинного Бога, яке трапляється в інших місцях Св. Письма, що зображують Його як вищу світову силу і верховне панування, що розпросторюється на увесь всесвіт”. При цьому “у таємничому священстві Мелхиседека... і в поєднанні цього священницького служіння з царською гідністю, найповніше виражена трансформуюча паралель між Мелхиседеком і Христом, детально розкрита ап. Павлом (Євр. 7)” [21, I, с. 97–98]. Для прикладу, так вважає і французький дослідник Р. Генон: “Мелхиседек, таким чином, вищий за Авраама” і що “Всевишній (Еліон), котрий є Бог Мелхиседека... вищий за бога Авраама або, іншими словами, перше з цих імен визначає один божественний аспект вищим за інший”, оскільки “безперечно нижчого (Авраама) благословляє вищий (Мелхиседек). Авраам визнає цю перевагу, віддаючи десятину, що означає його залежність” [24, с. 26–27].

Христос-Спаситель

У християнських уявленнях, на відміну від іудаїзму, замість “рятівника” єврейського народу від його ворогів височіє образ **Христа-Спасителя**. Його вважають *спасителем усього людства* від гріхів. З іменем Ісуса Христа почався і прорив (близько 2 тис. років тому, у переддень зодіакальної епохи Риб) *месіанського часу*, оскільки Він прийшов “в останні часи” (1 Петр. 1, 20) і “переміг світ” (Ів. 16, 33), який, як зазначалося, перебував під владою “князя світу цього” і “бога цього віку”. Для перемоги “цього світу” і спокутування всіх гріхів людства Христос приймає *мученицьку смерть* на хресті в Єрусалимі. На цю смерть його прирікають *іудеї* (руками римлян — тодішніх господарів Юдеї), які зажадали від римського прокуратора Понтія Пілата розп'яття

Ісуса Христа: “А весь народ (іудейський) відповів і сказав: “На нас Його кров і на наших дітей!” (Мт. 27, 24–26). Із новозавітних текстів відомі *викри-вальні промови* Христа до іудеїв: “правдивий Мій суд, бо не Сам Я, а Я та Отець, що послав Він Мене! (Ів. 8, 16). Вони ж відказали Йому: “Не родилися ми від перелюбу — одного ми маєм Отця — то Бога”. А Ісус їм сказав: “Якби Бог був Отець ваш, — ви б любили Мене... Ваш батько — диявол, і пожадли-вості батька свого ви виконувати хочете. Він був душолюб споконвіку... бо правди нема в нім (Ів. 8, 41–44). Я Світло для світу. Хто йде вслід за Мною, не буде ходити у темряві, але матиме світло життя” (Ів. 8, 12). Остаточне торжество Христа-Спасителя пов’язують із *Другим Його пришествям*, коли наприкінці часів будуть знищені сили зла, споріднені з дияволом, сатаною і його знаряддям — антихристом. При цьому християнська апокаліптика знає образ тільки одного Месії — Христа, а образи персонажів “кінця часів”, які приходять послідовно, пов’язують, як відомо, з образами лжепророка й антихриста.

Розглянуті образи різних рятівників людей від зла нашого світу, яке посилюється, розкривають їхню іноді *протилежну природу*. Одні релігійно-міфологічні традиції очікують “благого рятівника”, а інші вважають його головним уособленням злого начала. При цьому очевидне зло може сприйматися прихильниками окремих релігійних течій як благо або як таке зло, що є необхідною умовою одержання “блага”. Така сутнісна відмінність між відомими віруваннями закорінена, очевидно, у виборі ще на ранніх стадіях їх формування надприродних істот певної природи, що згодом посідають у своїх adeptів місце верховного або навіть єдиного божества.

Література

1. *Авеста в русских переводах* / Сост. Й. В. Рак. — СПб: Ж-лы “Нева”, “Летний сад”, 1998.
2. *Астрономия* / Гл. ред. М. Д. Аксенова. — М.: Аванта+, 1997.
3. *Библийская энциклопедия*: Пер. с англ. — М.: Рос. Библ. Об-во, 1996.
4. *Большой энциклопедический словарь* — М.: БРЗ; СПб: Норинт, 1997.
5. *Гесиод. Труды и дни* / Пер. с греч. В. В. Вересаева. — Иркутск: Дело, 1992.
6. *Гностики, или “О лжеименном знании”* / Сост. С. Й. Еремеева. — К.: УЦИММ-ПРЕСС-ИСА, 1996.
7. *Дубнов С. М. Краткая история евреев*. — Ростов н/Д: Феникс, 1997.
8. *Дюк Д. Еврейский вопрос глазами американца: Мое исследование*: Пер. с англ. — М.: Центр-книга, 2001.
9. *Ершова Г. Г. Древние майя: уйти, чтобы вернуться (истоки представлений о модели мира)*. — М.: Ладомир, 2000.
10. *Классики мирового религиоведения*: Антология: Пер. с англ., нем., фр. / Сост. А. Н. Красников. — М.: Канон+, 1996.
11. *Коран*: Пер. с араб. / Предисл. П. Грязневича, В. Беляева. — М.: АНС-Принт, 1990.
12. *Котрелл М. Тайны древних цивилизаций. Пророчества Тутанхамона*. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2002.
13. *Лингвистический энциклопедический словарь* / Гл. ред. В. Н. Ярцева. — М.: Сов. энциклопедия, 1990.
14. *Людство і віра* / Авт.-упоряд. Г. Щокін. — К.: МАУП, 2002. — Т. 1.
15. *Мифы народов мира: Энциклопедия*: В 2 т. / Гл. ред. С. А. Токарев. — М.: Сов. энциклопедия, 1991.
16. *Народы и религии мира: Энциклопедия* / Гл. ред. В. А. Тишков. — М.: БРЗ, 1999.
17. *Религии мира* / Гл. ред. М. Д. Аксенова: В 2 ч. — М.: Аванта+, 1997.
18. *Религии мира: Справочник*: Пер. с англ. — М.: Бел-факс, 1997.
19. *Религиозные традиции мира: В 2 т*: Пер. с англ. — М.: КРОН-Пресс, 1996.
20. *Ригведа. Избранные гимны* / Пер., ком. и вступ. ст. Т. Я. Елизаренковой. — М.: Наука, 1972.
21. *Толковая Библия, или Комментарий на все книги Св. Писания Ветхого и Нового Завета*: В 3 т. — Стокгольм: Ин-т перевода Библии, 1987.
22. *Щёкин Г. Культурное разнообразие мира: пути и препятствия*. — К.: МАУП, 2003.
23. *Щокін Г. Культура і антикультура: хто кого?* — К.: МАУП, 2003.
24. *Rene Guenon. Le Roi du Monde*. — P.: Gallimard, 1958.